

अगस्त्यो मैत्रावरुणिः। बृहस्पतिः। त्रिष्टुप्।

अनर्वाणं वृषभं मन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमर्कैः।

गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आशृण्वन्ति नवमानस्य मर्ताः॥ १.१९०.०१

गाथान्यः- सामगाननेतारः। सुरुचः- रोचमानाः। नवमानस्य- स्तुवमानस्य। मर्ताः- संबन्धिनः।
देवाः। यस्य- यस्यादेशम्। आशृण्वन्ति। तम्। अनर्वाणम्- अप्रतिद्वन्द्वम्। वृषभम्- वर्षकम्।
मन्द्रजिह्वम्- मधुरभाषिणम्। नव्यम्- अभिनवं नौकामयं तारकम्। बृहस्पतिम्-
गुर्वारव्यग्रहमाध्यात्मिके तु मेधाधिदैवतम्। अर्कैः- मन्त्रैः। वर्धय॥१॥

तमृत्विया उप वाचः सचन्ते सर्गो न यो देवयतामसर्जि।

बृहस्पतिः स ह्यञ्जो वरांसि विभ्वाभेवत्समृते मातरिश्वा॥ १.१९०.०२

ऋत्वियाः- यज्ञसंबन्धिन्यः। वाचः- श्रुतयः। तम्। उप सचन्ते- उपसङ्गता अभवन्। यः। सर्गः
न- स्रष्टा सन्। देवयताम्- देवकामेभ्यः। असर्जि- फलं ससर्ज। बृहस्पतिः। सः। अञ्जः-
भावव्यञ्जकः। विभ्वा- विभुः। अभवत्। ऋते- प्रकृतिनियतौ। मातरिश्वाः- वायुः प्राणः।
समभवत्॥२॥

उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च श्लोकं यंसत्सवितेव प्र बाहू।

अस्य कृत्वाहन्यो३ यो अस्ति मृगो न भीमो अरक्षसस्तुविष्मान्॥ १.१९०.०३

उपस्तुतिम्- उपस्थानमन्त्रम् । नमस उद्यतिम्- अभिवादनम् । च । श्लोकम्- सावित्रीमन्त्रम् । बाहू-
बाहुभ्यां दीयमानमर्घ्यम् । सवितेव- लोकस्त्रष्टा लोकमिव । प्र यंसत्- प्रकर्षेण कर्तुं यतते । अस्य-
एतस्य । कृत्वा- सन्ध्योपासनाख्यानुष्ठानेन । यः । अहन्यः-
दिवसोपलक्षितदिव्यप्रज्ञासंबन्ध्यात्मसूर्यः । अस्ति- भवति । सः । मृगो न भीमः- बली सिंह इव
प्रवृद्धः । अरक्षसः- नाशशक्तिभ्यामप्रधृष्यः । तुविष्मान्- प्रभूतः । अभवत् ॥३॥

अस्य श्लोकौ दिवीयते पृथिव्यामत्यो न यस्यक्षभृद्विचेताः ।

मृगाणां न हेतयो यन्ति चेमा बृहस्पतेरहिमायाँ अभि द्यून् ॥ १.१९०.०४

अस्य श्लोकः - बृहस्पतिजप्तसावित्रीमन्त्रः । दिवि- आकाशे चित्ताकाशे वा । पृथिव्याम्- भूमौ
शरीरे । ईयते- गच्छति । अत्यो न- अश्व इव । यंसत्- यतते । यक्षभृत्- हव्यवाहः । विचेताः-
विशेषचेतनः । मृगाणां न- सिंहानां दन्ता इव । इमाः- एताः । बृहस्पतेः । हेतयः- आयुधभूतवाचो
मन्त्रा वा । अहिमायान्- वृत्रमायाः प्रति ता जेतुम् । द्यून् अभि- दिवसान्यभिलक्ष्य । दैवीं
प्रज्ञामभिलक्ष्येत्याध्यात्मिके । अभि यन्ति- गच्छन्ति ॥४॥

ये त्वा देवोस्त्रिकं मन्यमानाः पापा भद्रमुपजीवन्ति पज्राः ।

न दूढ्ये॑ अनु ददासि वामं बृहस्पते चयस इत्पियारुम् ॥ १.१९०.०५

बृहस्पते- मेधाधिदैवत । देव । ये पापाः पज्राः- ये बलवन्तः पापिनः । त्वा उस्त्रिकं मन्यमानाः-
दोहनशीलस्त्वमिति चिन्तयन्तः । भद्रम्- त्वदत्तमभ्युदयम् । उपजीवन्ति- अनुभवन्तो
जीवितुमिच्छन्ति । दूढ्ये- तेषु दुर्धीषु । वामम्- सुन्दरं वरम् । न अनु ददासि । पियारुम्- हिंसकम् ।
पीयतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपम् । इत्- एव । चयसे- हन्ति ॥५॥

सुप्रैतुः सुयवसो न पन्था दुर्नियन्तुः परिप्रीतो न मित्रः।

अनर्वाणो अभि ये चक्षते नोऽपीवृता अपोर्णुवन्तो अस्थुः ॥ १.१९०.०६

सुप्रैतुः- शोभनगतेः। सुयवसः- शोभनसम्पदः। न पन्थाः- मार्ग इव। दुर्नियन्तुः- अप्रधृष्यस्य वीरस्य। परिप्रीतः- सुप्रीतः। न मित्रः- सखेव। बृहस्पतिर्भवति। ये। नः- अस्माकम्। अनर्वाणः- प्राणोपासनवियुक्ता अपि। अभि- अभितः। चक्षते- त्वदनुग्रहेण प्राणोपासनं प्राप्य सन्दर्शनं प्राप्नुवन्ति। ते। अपीवृताः- बद्धकपाटरुद्धा अपि। अपोर्णुवन्तः- उद्धाटितकपाटाः। अस्थुः- तस्थुः ॥६॥

सं यं स्तुभोऽवनयो न यन्ति समुद्रं न स्रवतो रोधचक्राः।

स विद्वाँ उभयं चष्टे अन्तर्बृहस्पतिस्तर आपश्च गृध्रः ॥ १.१९०.०७

यम्। अवनयः न- साधनभूमिका इव। रोधचक्राः- वीचीमण्डलयुक्ताः। स्रवतः- नद्यः। समुद्रं न- सागरमिव। स्तुभः- मन्त्राः। यन्ति- गच्छन्ति। सः। विद्वान्- ज्ञानी। गृध्रः- अभिकाङ्क्षायुक्तः पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः। गृधु अभिकाङ्क्षायाम्। बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता। अन्तः। आपश्च- जीवोदकानि च। तरः- तत्तीरं सत्तामात्रमात्मानं च। अभ्युदयं निःश्रेयसञ्च। चष्टे- पश्यति ॥७॥

एवा महस्तुविजातस्तुविष्मान्बृहस्पतिर्वृषभो धायि देवः।

स नः स्तुतो वीरवद्धातु गोमद्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १.१९०.०८

एव- एवम्। महः- महात्मा। तुविजातः- बहुधा जातः। तुविष्मान्- बहुप्रणालीयुक्तः। वृषभः- वर्षकः। देवः। बृहस्पतिः। धायि- चित्ते धीयते। सः। स्तुतः- वन्दितः। नः- अस्मभ्यम्।

वीरवत्- वीर्ययुक्तम् । गोमत्- तेजोवत् । धनम् । धातु- धारयतु । इषम्- कमनीयं धर्मम् । वृजनम्-
वर्जनीयमधर्मम् । विधिनिषेधप्रत्ययम् । जीरदानुम्- जयशीलदानम् । विद्याम् ॥८॥

१९०

अगस्त्यो मैत्रावरुणिः । बृहस्पतिः । त्रिष्टुप् ।

अनर्वाणं वृषभं मन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धया नव्यमर्कैः ।

गाथान्यः सुरुचो यस्य देवा आशृण्वन्ति नवमानस्य मर्ताः ॥ १.१९०.०१

गाथान्यः- सामगाननेतारः । सुरुचः- रोचमानाः । नवमानस्य- स्तुवमानस्य । मर्ताः- संबन्धिनः ।
देवाः । यस्य- यस्यादेशम् । आशृण्वन्ति । तम् । अनर्वाणम्- अप्रतिद्वन्द्वम् । वृषभम्- वर्षकम् ।
मन्द्रजिह्वम्- मधुरभाषिणम् । नव्यम्- अभिनवं नौकामयं तारकम् । बृहस्पतिम्-
गुर्वारख्यग्रहमाध्यात्मिके तु मेधाधिदैवतम् । अर्कैः- मन्त्रैः । वर्धय ॥१॥

तमृत्विया उप वाचः सचन्ते सर्गो न यो देवयतामसर्जि ।

बृहस्पतिः स ह्यञ्जो वरांसि विभ्वाभवत्समृते मातरिश्वा ॥ १.१९०.०२

ऋत्वियाः- यज्ञसंबन्धिन्यः । वाचः- श्रुतयः । तम् । उप सचन्ते- उपसङ्गता अभवन् । यः । सर्गः
न- स्रष्टा सन् । देवयताम्- देवकामेभ्यः । असर्जि- फलं ससर्ज । बृहस्पतिः । सः । अञ्जः-
भावव्यञ्जकः । विभ्वा- विभुः । अभवत् । ऋते- प्रकृतिनियतौ । मातरिश्वाः- वायुः प्राणः ।
समभवत् ॥२॥

उपस्तुतिं नमस उद्यतिं च श्लोकं यंसत्सवितेव प्र ब्रह्म ।

अस्य कृत्वाह॒न्यो॑३ यो अस्ति॑ मृ॒गो न भी॒मो अ॒रक्ष॑सस्तुविष्मान्॥ १.१९०.०३

उपस्तुतिम्- उपस्थानमन्त्रम् । नमस उद्यतिम्- अभिवादनम् । च । श्लोकम्- सावित्रीमन्त्रम् । बाहू-
बाहुभ्यां दीयमानमर्घ्यम् । सवितेव- लोकस्त्रष्टा लोकमिव । प्र यंसत्- प्रकर्षेण कर्तुं यतते । अस्य-
एतस्य । कृत्वा- सन्ध्योपासनाख्यानुष्ठानेन । यः । अहन्यः-
दिवसोपलक्षितदिव्यप्रज्ञासंबन्ध्यात्मसूर्यः । अस्ति- भवति । सः । मृगो न भीमः- बली सिंह इव
प्रवृद्धः । अरक्षसः- नाशशक्तिभ्यामप्रधृष्यः । तुविष्मान्- प्रभूतः । अभवत् ॥३॥

अस्य श्लोकौ दि॒वीय॑ते पृथि॒व्याम॑त्यो न य॑सद्यक्षभृद्विचे॑ताः ।

मृ॒गाणां॑ न हे॒तयो॑ यन्ति॑ चे॒मा बृ॒हस्प॑तेरहि॒मायाँ॑ अ॒भि द्यून्॑ ॥ १.१९०.०४

अस्य श्लोकः - बृहस्पतिजप्तसावित्रीमन्त्रः । दिवि- आकाशे चित्ताकाशे वा । पृथिव्याम्- भूमौ
शरीरे । ईयते- गच्छति । अत्यो न- अश्व इव । यंसत्- यतते । यक्षभृत्- हव्यवाहः । विचेताः-
विशेषचेतनः । मृगाणां न- सिंहानां दन्ता इव । इमाः- एताः । बृहस्पतेः । हेतयः- आयुधभूतवाचो
मन्त्रा वा । अहिमायान्- वृत्रमायाः प्रति ता जेतुम् । द्यून् अभि- दिवसान्यभिलक्ष्य । दैवीं
प्रज्ञामभिलक्ष्येत्याध्यात्मिके । अभि यन्ति- गच्छन्ति ॥४॥

ये त्वा दे॒वोस्त्रि॑कं म॒न्यमा॑नाः पा॒पा भ॒द्रमु॑पजीवन्ति प॒ज्राः ।

न दू॒ह्ये॑३ अनु॑ ददासि वा॒मं बृ॒हस्प॑ते चय॑स इति॒यारु॑म् ॥ १.१९०.०५

बृहस्पते- मेधाधिदैवत । देव । ये पापाः पज्राः- ये बलवन्तः पापिनः । त्वा उस्त्रिकं मन्यमानाः-
दोहनशीलस्त्वमिति चिन्तयन्तः । भद्रम्- त्वदत्तमभ्युदयम् । उपजीवन्ति- अनुभवन्तो

जीवितुमिच्छन्ति । दूढये- तेषु दुर्धीषु । वामम्- सुन्दरं वरम् । न अनु ददासि । पियारुम्- हिंसकम् ।
पीयतेर्हिंसाकर्मण इदं रूपम् । इत्- एव । चयसे- हन्ति ॥५॥

सुप्रैतुः सुयवसो न पन्था दुर्नियन्तुः परिप्रीतो न मित्रः ।

अनर्वाणो अभि ये चक्षते नोऽपीवृता अपोर्णुवन्तो अस्थुः ॥ १.१९०.०६

सुप्रैतुः- शोभनगतेः । सुयवसः- शोभनसम्पदः । न पन्थाः- मार्ग इव । दुर्नियन्तुः- अप्रधृष्यस्य
वीरस्य । परिप्रीतः- सुप्रीतः । न मित्रः- सखेव । बृहस्पतिर्भवति । ये । नः- अस्माकम् । अनर्वाणः-
प्राणोपासनवियुक्ता अपि । अभि- अभितः । चक्षते- त्वदनुग्रहेण प्राणोपासनं प्राप्य सन्दर्शनं
प्राप्नुवन्ति । ते । अपीवृताः- बद्धकपाटरुद्धा अपि । अपोर्णुवन्तः- उद्धाटितकपाटाः । अस्थुः-
तस्थुः ॥६॥

सं यं स्तुभोऽवनयो न यन्ति समुद्रं न स्रवतो रोधचक्राः ।

स विद्वाँ उभयं चष्टे अन्तर्बृहस्पतिस्तर आपश्च गृध्रः ॥ १.१९०.०७

यम् । अवनयः न- साधनभूमिका इव । रोधचक्राः- वीचीमण्डलयुक्ताः । स्रवतः- नद्यः । समुद्रं न-
सागरमिव । स्तुभः- मन्त्राः । यन्ति- गच्छन्ति । सः । विद्वान्- ज्ञानी । गृध्रः- अभिकाङ्क्षायुक्तः
पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता । अन्तः । आपश्च-
जीवोदकानि च । तरः- तत्तीरं सत्तामात्रमात्मानं च । अभ्युदयं निःश्रेयसञ्च । चष्टे- पश्यति ॥७॥

एवा महस्तुविजातस्तुविष्मान्बृहस्पतिर्वृषभो धायि देवः ।

स नः स्तुतो वीरवद्धातु गोमद्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १.१९०.०८

एव- एवम् । महः- महात्मा । तुविजातः- बहुधा जातः । तुविष्मान्- बहुप्रणालीयुक्तः । वृषभः-
वर्षकः । देवः । बृहस्पतिः । धायि- चित्ते धीयते । सः । स्तुतः- वन्दितः । नः- अस्मभ्यम् ।
वीरवत्- वीर्ययुक्तम् । गोमत्- तेजोवत् । धनम् । धातु- धारयतु । इषम्- कमनीयं धर्मम् । वृजनम्-
वर्जनीयमधर्मम् । विधिनिषेधप्रत्ययम् । जीरदानुम्- जयशीलदानम् । विद्याम् ॥८॥

Dr. Rangraji